

SİNOP BALATLAR YAPI TOPLULUĞU'NDA ORTAYA ÇIKARILAN AVRUPA SERAMİKLERİNİN BATI KARADENİZ TİCARET AĞI İÇERİSİNDEKİ YERİ*

THE SIGNIFICANCE OF EUROPEAN CERAMICS IN WESTERN BLACK SEA TRADE NETWORK DISCOVERED DURING THE EXCAVATIONS IN SINOP BALATLAR GROUP CONSTRUCTION**

Sevinç GÖK**

Öz

Antik çağlardan itibaren yerleşimin sürdüğü Sinop, önemli liman kentlerinden biridir. Sinop'un merkezinde, Balatlar Yapı Topluluğu olarak adlandırılan alanda, Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında gerçekleştirilen kazılarda elde edilen buluntular, sanat tarihi açısından önemli veriler sunmaktadır. Sinop Balatlar Yapı Topluluğu kazılarında ortaya çıkarılan seramik buluntular, hamur, form ve desen özelliklerinin yanı sıra çeşitliliğiyle de dikkat çekicidir. Kazılarda, 14. yüzyıldan başlayarak günümüze değin uzun bir süreçte üretilmiş ve kullanılmış Osmanlı dönemi seramikleri ortaya çıkarılmıştır. Aynı zamanda Avrupa'dan ithal örnekler de önemli bir yoğunluktadır. Bu örneklerin bir bölümü, Smyrna (İzmir) Agora'sı buluntularıyla benzerlik gösterir. Sinop'ta bulunan ithal seramikler içerisinde İngiliz ve Fransız örneklerinin dikkate değer çoğunlukta olduğu gözlenmektedir. Ayrıca, İtalya'da çokça üretimi olan ancak aynı zamanda Avrupa'nın birçok kentinde de üretildiğini bildiğimiz Albisola seramikleri olarak adlandırılan *Taches Noires* (siyah lekeli) seramikleri ele geçmiştir. Ancak, özellikle İtalyan mayolika örneklerinin olmaması şaşırtıcı, düşündürücü ve tartışmaya açık bir konudur. Bu nedenle, 13. yüzyıldan itibaren Karadeniz ticaretinde etkin olan Ceneviz ve Venedik kent devletlerine ait arkeolojik verilerin neden olmadığı konusu tartışılmış ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Çalışmamızda ayrıca, Sinop Balatlar Yapı Topluluğu kazılarında bulunan Avrupa'dan ithal seramiklerin genel özelliklerinin değerlendirilmesinin yanı sıra Sinop'un Karadeniz ticaret ağı içerisindeki önemi üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: seramik, serigrafi, *Taches Noires*, Venedik, Ceneviz,

* Bu çalışma, 14-15 Ekim 2017 tarihleri arasında Sinop'ta gerçekleştirilen *Uluslararası Sinop ve Karadeniz Arkeolojisi Sempozyumu* - "Antik Sinope ve Karadeniz" başlıklı sempozyumda sunulmuş, fakat yayınlanmamıştır.

** This article is the extended version of the paper presented in *International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology* - "Ancient Sinope and the Black Sea" held in Sinop, on 14-15 October 2017. It had not been published.

*** Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.
ORCID ID: 0000-0001-6002-0861 ♦ E-mail: sevinc.gok@ege.edu.tr

Abstract

A constant settlement since ancient times, Sinop is one of the important coastal towns. Findings gained in the excavations which have been carried out in the leadership of Prof. Dr. Gülgün Köroğlu in a region named as Balatlar Construction Group in the center of Sinop presents fundamental data in terms of art history. Ceramic findings revealed in the Sinop Balatlar Construction Group excavations are remarkable in terms of not only their clay, form and decoration but also variety. It is observed that samples imported from Europe are in considerable numbers besides Ottoman period samples which have been generated and used in a course of time starting from 14th century until today. Some tile groups especially similar with the findings of Smyrna (İzmir) Agora have been discovered. Of course, it isn't surprising that there are similar ceramics in two significant coastal towns in the same centuries. It is seen that there is a considerable number of English and French samples within the imported tiles. Additionally, *Taches Noires* (black spotted) named as Albisola ceramics which are produced many numbers in Italy and known to be produced in several European cities as well, have been obtained. However, it's surprising, thought-provoking and disputable that there aren't samples of Italian majolika. Therefore, the question of "why archeological datas relating to Cenoese and Venezia city states which were active in Black Sea trade as from 13th century haven't been found?" is being discussed and several suggestions are being offered. In this study, besides the evaluation of general characteristic of European imported ceramics discovered in Sinop Balatlar Construction Group excavation, the importance of Sinop city in the Black Sea trade network is emphasized.

Keywords: *ceramics, serigraphy, Taches Noires, Venice, Genoese,*

GİRİŞ

Sinop *Balatlar Yapı Topluluğu*'nda 10. yılını dolduran kazı çalışmaları, Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında yürütülmektedir.¹ Önemli verileriyle bilim dünyasına katkılar sağlamaya devam eden kazı çalışmaları, Roma İmparatorluk Hamamı ve Palaestra'nın bazı birimlerinde gerçekleştirilmektedir. Yıllar içerisinde farklı işlevler kazanan yapılar topluluğunda stratigrafi nettir ve kullanım aşamaları özetle; Geç Helenistik - Erken Roma döneminden başlayarak, Roma İmparatorluk Dönemi hamamı, Geç Roma-Erken Bizans Dönemi kilisesi, Erken Bizans Dönemi seramik-cam ve mozaik atölyeleri, 7. yüzyıl şapeli ve mezar odası, 13. yüzyıl kilisesi ve mezarlığı, 14-16. yüzyıl Rum Ortodoks Manastır Kilisesi ve Rum Ortodoks Mezarlığı'nı içerir. (*Fot. 1*)

Yapı topluluğu bugün Kefevi olarak adlandırılan mahallede yer alır. Balatlar ismi ise eski mahallenin adından gelmektedir. Şer'iyye sicillerinde, yıllara göre Müslüman ve

¹ Kazı malzemesini bizimle paylaşan ve katkılarını esirgemeyen sevgili dostum Prof. Dr. Gülgün Köroğlu'na çok teşekkür ederim.

Fot. 1: Sinop Balatlar Yapılar Topluluğu kazı alanı. (Kazı Arşivi)

Müslüman olmayan mahallelerin isimleri verilmiştir. Balatlar Mahallesi 15-16. yüzyıllarda Müslüman mahalleler arasında yer alırken, 18. yüzyıl şer'iyye sicillerinde, Müslüman olmayan mahalleler içerisinde sayılır.² Mehmet Öz'ün aktarımıyla; 15-16. yüzyıllarda Balatlar Mahallesi'nin, Müslüman ve Müslüman olmayanların birlikte yaşadığı bir yer olduğunu öğreniyoruz.³ Ancak, farklı dinlere sahip halkların, mahalle bazında ne kadar iç içe yaşadığı sorusu tartışmalıdır. Bu nedenle, 200-300 yıllık bir süreci kapsayan genel bilgilerin yanıltıcı olabileceği görüşündeyiz. Mahallelerde demografik yapının zaman içerisinde göçler nedeniyle değişebildiği de bilinmektedir. Ancak Balatlar Yapı Topluluğu'nun kronolojik geçmişine bakıldığında, mahallenin demografik yapısının aslında çok fazla değişmediği, özelde Rum topluluğunun yaşadığı bir alan olduğu dikkat çekmektedir.

Yaklaşık 1700 yıllık bir geçmişi içinde barındıran *Balatlar Yapı Topluluğu*, mimari zenginliğinin yanı sıra küçük el sanatları buluntularıyla da çok yönlü çalışmaları gerekli kılmaktadır. Tarihsel çizgide, çok zengin malzemelerin bulunduğu kazıda, elbette günlük yaşamın izlerini taşıyan buluntular çeşitlilik sunar. Seramik, metal, ahşap, sikkeler,

² Öz, 2009, 254.

³ Öz, 2009, 254.

kemik vb. birçok malzemeden oluşan gerek günlük kullanım gereçleri, gerekse dini tören objeleri, geniş bir bakış açısı kazanmamıza imkân sağlamaktadır.⁴ Konumuzu oluşturan seramikler açısından bakıldığında ise 3-4. yüzyıllardan 20. yüzyılın sonlarına kadar uzanan bir süreçte, farklı işlevlerle de olsa yoğun miktarda seramik malzemesi ortaya çıkarılması elbette şaşırtıcı değildir.

Türk-İslam dönemi olarak genelleyebileceğimiz seramik buluntular, bazı kesinti dönemlerine karşın, 13. yüzyıl sonundan 20. yüzyıla kadar eser verir. Buluntular özetle; 13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl sırlı ve sırsız kapları, 14-15. yüzyıl “Milet tipi” sıraltı ve sgraffito örnekleri, 17. yüzyıl ikinci yarısı-18. yüzyıl İznik ve Kütahya seramikleri, 18-19. yüzyıl Çanakkale örnekleri gibi genel bir çerçeve sunar. Çeşitli teknik ve bezeme özellikleriyle üretildikleri dönemleri temsil eden bu örnekler, çeşitli yayınlarda kısaca tanıtılmıştır.⁵

Kazılarda, Anadolu üretimi örneklerin dışında çok az ithal İslam seramiği de tespit edilmiştir. Parçalar halinde bulunmasına karşın bezemesi hakkında fikir edinebildiğimiz bir tabak, 17. yüzyıl Safevi Dönemi örneklerindedir. (Fot. 2) Doğa betimlemesiyle işlenmiş örnek; beyaz hamurlu, şeffaf renksiz sıraltına mavi renk dekorlu yayvan bir tabaktır. Önemli bir ticari liman olan Sinop’a, kervanlarla ya da gemilerle gelmiş olmalıdır ve muhtemelen ticareti yapılan bir mal değil de, bir hediyedir. Nitekim, 10 yıllık kazı sürecinde bu gruba ait örnek neredeyse hiç yoktur ve bu örneğin dışında yalnızca çok küçük bir parça yine doğudan ithal edilen grup içerisine alınabilir. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan Avrupa seramikleri ise yukarıda değindiğimiz Türk-İslam seramiklerinin bir kısmıyla aynı döneme tarihlenen ithal örneklerdir.

Balatlar Yapı Topluluğu kazılarında yoğun bir şekilde ortaya çıkarılan ve Avrupa’nın çeşitli ülkelerinden gelen seramikleri yalnızca malzeme özellikleri açısından değil, Sinop’un tarihsel süreci içerisindeki yeri açısından da inceledik. Bizi bu konuya iten sebep ise tarihsel süreçteki boşluklar

Fot. 2: Safevi Dönemi seramiği. (S. Gök)

4 Kazılarla ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bk.: Köroğlu, 2010, 67; Köroğlu, 2011a, 60-62; Köroğlu 2011b, 523-537; Köroğlu 2011c, 397-415; Köroğlu 2012, 65-75; Köroğlu 2015, 313-324; Köroğlu-İnanan-Güngör Alper 2014, 511-534; Köroğlu-Güngör Alper 2015, 29-47; İnanan 2014, 147-160; Güngör Alper 2014, 35-49.

5 Köroğlu & İnanan, 2018, 324-326. Ayrıca, kazının 10 yılını anlatan bir kitap çerçevesinde de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır ve bu çalışma yakında yayımlanacaktır.

ve özellikle Avrupa'da üretilmiş örneklerin genellikle 18 ila 19. yüzyıla tarihlenmesi oldu. Birçok devletin hâkimiyet kurduğu ya da kurmaya çalıştığı, önemli bir limana sahip, Karadeniz'deki bu küçük kentin arkeolojik verileri, ele geçenlerin yanı sıra bulunmayanların da sorgulanmasını gerektirmektedir. Tarihsel bilgiler, arkeolojik verilerle desteklendiğinde, şüpheye yer bırakmayan sonuçlar elde etmemizi kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, Sinop'ta elde edilen arkeolojik buluntuların, tarihsel verilerle ve özellikle ticaret ağı içerisindeki yeriyle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sinop Limanı ve Ticaret Ağının Kısa Tarihçesi

Ülkelerarası ticari faaliyetler, çeşitli kentleri ve denizleri kapsayan rotalar üzerinde gerçekleşmiştir. Karadeniz çevresindeki liman kentleri de bu rotalar üzerinde yer alır. Erken çağlardan itibaren faal olan bu yollar⁶ neredeyse günümüze kadar önemini korumuştur. İslam devletleri, 8. yüzyıldan itibaren, birincisi Doğu Anadolu ve Trabzon'dan Kırım'a, ikincisi Harezm'den Volga'ya, oradan Güney Doğu Avrupa'ya giden iki rota üzerinden Karadeniz ile bağlantı sağlamıştır.⁷ Çeşitli yollardan Karadeniz'e ulaşan ticari ürünlerin Akdeniz yoluyla Dünya'ya ulaşması ise özellikle 11. yüzyıldan itibaren, İtalyan kent devletleri olan Venedik ve Cenevizlilerin eliyle gerçekleşmiştir.⁸ Cenevizliler 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz sahillerinin tamamına sahip olmuşlardır.⁹ Karadeniz'de yer alan Ceneviz kolonileri, Amasra, Sinop, Samsun, Fatsa ve Trabzon gibi kentlere yerleşmiştir.¹⁰ Konumları nedeniyle bu kentler içerisinde Sinop ve Trabzon'un çok daha önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.¹¹ Charles Texier, Sinop Limanı'nın önemine ilişkin şu yorumları yapmaktadır:

“...Amisus koyunu hemen takip eden, daha geniş ve o koy kadar derin diğer bir körfez gelir. Bu körfez, batı yönünde pek sivri Boztepe burnu adındaki kayalık bir yarımada ile bütün kıyının bir tek limanı olan Sinop'un güzel koyudur.”¹²

“...Sinop günümüzde Karadeniz seferlerini yapan buharlı gemilerin başlıca istasyonudur. Çevresi eskisi gibi ağaçlık ve verimlidir, tek kelimeyle topraklar tüccar bir topluluğa gerekli tüm öğeleri taşır. Yine de neredeyse bir kasaba boyutlarına düşmüştür. Limanı koruyan yarımada ilginç dokulu; deniz kabuklu kaya katanları ile çevrelenmiştir. Strabon'a göre bu kayalar çıkarmaları engelleyerek, limanın güvenliğinde pay sahibi oluyordı...”¹³ (Bk. Fot. 3)

6 Texier, 2002, C.1: 20, 32 ve C.3: 204.

7 Öztürk, 1995, 114.

8 Turan, 1990, 29; Öztürk, 1995, 116-118.

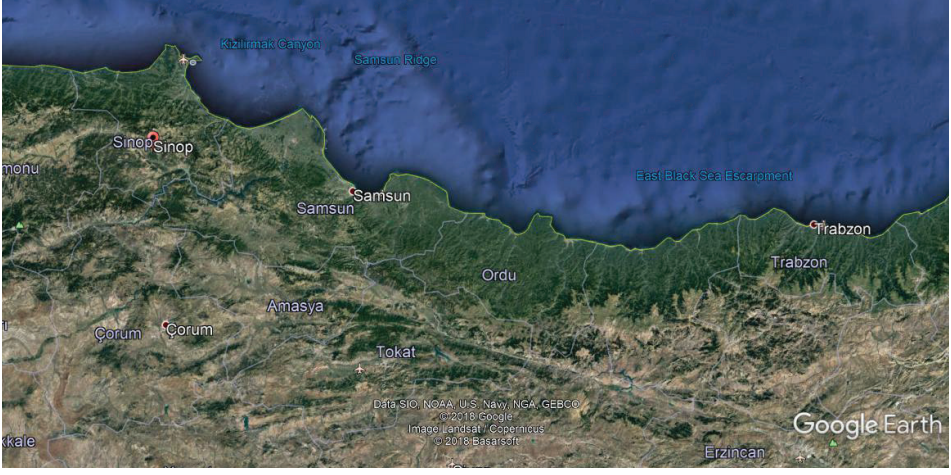
9 Turan, 1988, 147; Turan, 1990, 46; Öztürk, 1995, 119; Öztürk, 2016, 82.

10 Turan, 1988, 150; Turan, 1990, 47-52; Öztürk, 1995, 120; Acıpinar, 2015, 320.

11 Turan, 1988, 148; Turan, 1990, 48; Öztürk, 1995, 120.

12 Texier, 2002, C.1: 33.

13 Texier, 2002, C.3: 210.

Fot. 3: Karadeniz Sahil Şeridi. (Google Earth. Erişim: 09.09.2018)

13. yüzyılın başlarında Selçukluların kontrolüne geçen ticari faaliyetlerde Sinop Limanı başlıca rolü oynar. Nitekim Sinop, Karadeniz'i kuzey-güney ve doğu-batı yönünde kat eden ticaret ağı üzerinde yer alır.¹⁴ Bu kadar stratejik konuma sahip Sinop'ta limanın haricinde bir de önemli tersane bulunmaktadır.¹⁵ Şerafettin Turan, Sinop'un, Candaroğulları Dönemi'nde de önemini koruduğunu ve ticari faaliyetlerinin arttığını belirtir. Ayrıca, Candaroğulları ile Cenevizliler arasında zaman zaman çatışmalar olmasına karşın, Sinop'un, Karadeniz ticaretinde, Kefe ve Trabzon'dan sonra üçüncü liman olduğuna dikkat çeker. Bu durum kentin 1461'de Osmanlı egemenliğine girmesine kadar devam eder. Turan, Venediklilerin de Karadeniz ticari hayatında söz hakkına sahip olmaya çalıştıklarına, Trabzon'un dışında Sinop'ta da küçük bir koloni kurduklarına değinir.¹⁶ Mehmet Öz, Pisa, Ceneviz ve Venedik kent devletlerinin Sinop'a ilgi gösterdiğini ancak burada büyük koloniler kurmadıklarını söyler.¹⁷ Mikail Acıpınar, İtalyan kent devletleriyle Osmanlı Devleti arasında yapılan (1482 tarihli) *ahidnâmeleri* ele aldığı çalışmasında; Karadeniz'de ticaret yapan Venediklilerin yalnızca Trabzon ve Kefe'ye uğrayabilme koşulunun yer aldığına, 1513 ila 1521 yıllarına ait ahidnâmelerde benzer ayrıcalıkların tekrarlandığına değinir.¹⁸ Acıpınar, ayrıca I. Ahmed Dönemi'ndeki Venedik ilişkilerinden bahsettiği çalışmasında, Osmanlı topraklarındaki Venedik konsolosluklarını sayar ve bunların içerisinde Sinop yoktur.¹⁹

14 Safran, 1986, 460-461; Öz, 2009, 253; Gümüşçü ve Yiğit, 2012, 256.

15 Ünal, 2002, 911-958; Öz, 2009, 253; Öztürk, 2016, 304.

16 Turan, 1988, 149, 151, 154.

17 Öz, 2009, 253.

18 Acıpınar, 2015, 322.

19 İstanbul, Edirne, Selanik, Halep, İskenderiye, Gelibolu, İzmir, Trablusşam, Kıbrıs, Kahire,

Osmanlıların Karadeniz'e egemen olmasının ardından, gerek İstanbul'un güvenliğinin sağlanması, gerekse ihtiyaçlarının (gıda ve ticaret malları) karşılanması amacıyla Karadeniz'in bir iç deniz haline getirildiği, buna bağlı olarak Karadeniz'in yabancı tüccarlara kapatıldığı, araştırmacıların üzerinde durduğu önemli noktalardan biridir.²⁰ Ayrıca, Karadeniz'in yabancı tüccarlara kapatılmasının 16. yüzyıldan itibaren gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²¹ 16 ve 17. yüzyıllarda Karadeniz-Basra Körfezi arasındaki ticaret hattı geçerliliğini korumasına karşın,²² özellikle 17. yüzyılda, Osmanlı-Venedik ilişkilerinde gerileme vardır. Ancak, 17. yüzyılın başlarında bazı Venedikli tüccarların özel izinlerle Karadeniz'de ticaret yapma imkânı bulduğu da anlaşılmaktadır.²³ Artık İtalyanların Karadeniz'deki ticaret üstünlüğü el değiştirmiş, azınlıklar ile Türkler etkin olmaya başlamıştır.²⁴

17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarında İtalyan kent devletlerinin haricinde, İngiliz, Fransız ve Hollandalılar da etkilidir. Özellikle I. Ahmed Dönemi'nde bu üç devlet Osmanlı topraklarında hem siyasi hem de ticari faaliyetler anlamında oldukça ön plana çıkmış, Venedik ilişkileri ise zayıflamıştır.²⁵ Bir süre Osmanlı iç denizi konusunda kalan Karadeniz; 1774 Kaynarca Antlaşması'yla önce Ruslara, ardından 1784'te Avusturyalılara, 1799'da İngilizlere, 1802'de Fransızlara tanınan imtiyazlarla, Osmanlı Devletinin kontrolünden çıkar.²⁶ 1802 anlaşmasıyla birlikte Fransızlar, Karadeniz'de konsolosluklar kurma girişiminde bulunmuş, bu bağlamda 1802'de Pascal Fourcade, Sinop'a konsolos olarak atanmıştır.²⁷ Pascal Fourcade, Sinop üzerinden Osmanlı-Fransız ticaretinin gelişmesi için çokça çaba göstermiştir. Ancak hem İngiltere hem de Rusya ile ciddi rekabet içerisine girmiş ve bir bakıma başarısızlığa uğrayarak Anadolu'yu terk etmiştir.

Balatlar Yapı Topluluğu Kazılarında Ortaya Çıkarılan Avrupa Seramikleri

Sinop *Balatlar Yapı Topluluğu*'nda ortaya çıkarılan seramikler içerisinde *transfer (serigrafi) baskı* teknikli, çoğunlukla İngiltere üretimi tabak ve fincanlar bulunmaktadır. Bu gruba ait örnekler Avrupa'da 1750'lerden itibaren uygulanmaya başlanmış, böylece ucuz ve seri halde üretime imkân veren seramikler elde edilmiştir. Çoğunlukla mavi

Ankara, Avlonya, Kudüs, Silivri, Sakız Adası, Mürtedebat Adası, Anos Adası, Bandırma, Değirmenlik Adası, Dimyat, Mora, Selanik, Nakşe Adası, Kili, Balyabadra, gibi ticaret merkezlerinde Venedik Konsoloslukları vardı. Bilgi için *bk.* Acıpınar, 2014, 349-350.

20 İnalçık, 1979, 74-110; Acıpınar, 2015, 321.

21 Acıpınar, 2015, 327.

22 Ünal, 1988, 471-475.

23 Acıpınar, 2015, 329.

24 Öztürk, 2016, 83.

25 Acıpınar, 2014, s. 359; Acıpınar, 2015, 325-326.

26 Acıpınar, 2015, 326; Öztürk, 2016, 83.

27 Yılmaz, 2014, 3, 5.

▲ Fot. 4-5: “Çin Söğüdü” hikâyeli, transfer (serigrafi) baskılı tabaklar. (Kazı Arşivi)

gerekirse: **H. N. & A.** markası **Hulse, Nixon** ve **Adderley**'in baş harflerinden oluşur, *Daisy Bank* üretimi, *Longton, Staffordshire* seramiklerindedir ve bu fabrikanın 1853-68 yıllarında üretim yaptığı anlaşılmaktadır.²⁹ (Bk. Fot. 5) **J C & Co** markası 1845-1900 yılları arasında üretim yapmış olan J. Carr fabrikası tarafından kullanılmıştır.³⁰ Başka bir örnekte “**FELL**” imzası görülür. **Thomas Fell (& Co.) (Ltd.) St. Peter's** üretimidir (Northumberland) ve bu fabrika 1817-1890 yılları arasında faaliyette bulunmuş, 1817-

renkle dekorlanan seramiklerin yer aldığı bu örnekler, 19. yüzyıl boyunca yaygın olarak üretilmiştir. Çok çeşitli konuların yer aldığı bu seramiklerde, bazı konular özellikle çok sevilerek sürekli tekrarlanmıştır. Ele alınan konular içerisinde Uzak Doğu motiflerinin (yapılar, ağaçlar) ön plana çıktığı görülür. Özellikle *Willow Pattern* olarak tanınan *Çin Söğüdü* hikâyesi çok popülerdir.²⁸ (Fot. 4-5) Bir aşk hikâyesinin anlatıldığı bu sahneler çok sevilmiş, bu nedenle sayısız örnek üretilmiştir. Bunların dışında, doğa resimleri, mitolojik konular, kıy ve deniz manzaraları, gondolda gezinti yapan insanlar, oryantalist üslupta binalar, çeşmeler ile geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan bezemeler, bu teknikle üretilmiş seramiklerin genelinde gözlenen konulardır. (Fot. 6) Transfer baskı tekniğinin üretimi ve kullanımı, İngiltere'nin yanı sıra Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde de popüler olmuştur. Bu gruba ait örnekler içerisinde geniş kenarlı yayvan tabaklar, çukur kâseler, fincan ve tabakları gibi çeşitli formlar vardır. Balatlar Yapı Topluluğu kazılarında, özellikle yayvan tabak örneklerinin yoğunlukta olduğu gözlenmektedir.

Balatlar'da yapılan kazılar sonucu bulunan transfer (serigrafi) baskılı örneklerin bir bölümünün kaidelerinde yer alan marka/imzalar, üretici firmalar ve üretildikleri yıllar açısından bize bilgiler sunmaktadır. Bu markalardan birkaç örnek vermemiz

28 Özel, 2017, 39-44.

29 Godden 1977, 341; Henrywood 2002, 158.

30 bk. Birks.

Fot. 6: Doğa, anıtsal yapılar ve gondolla gezinti yapanların birlikte tasvir edildiği manzara betimlemeleri. Transfer (serigrafî) baskı teknikli tabak örneğinden ayrıntı. (S. Gök)

1830 yılları arasında da “FELL” imzasını kullanmıştır. Bir diğer örnekte ise **W.L.L.** imzası yer almaktadır. Bu marka da **William Lowe**, *Sydney Works, Longton, Staffordshire* seramiklerine aittir ve bu fabrika 1874-1930 arasında üretim yapmıştır.³¹ Benzer örnekler ve markalar Smyrna (İzmir) Agorası buluntuları içerisinde de tespit edilmiştir.³²

İngiltere’den ithal bir diğer seramik grubu ise **Scottish Spongeware** olarak adlandırılan ve *Staffordshire* üretimi olduğunu düşündüğümüz seramiklerdir. 1840-1920 yılları arasında üretildiği anlaşılan bu seramiklerde; mavi, kırmızı, pembe, yeşil ve sarı renklerle süsleme yapılmıştır.³³ Balatlar Yapı Topluluğu kazı buluntuları içerisinde bu gruba ait çeşitli malzeme ele geçmiştir ve özellikle çay fincanları yoğunluktadır. (Fot. 7) Örneklerde iri çiçek ya da yapraklı dallar bütün gövdeyi yatay bir şerit halinde kaplar. Bazı örneklerde ise soyut, mermer desenini anımsatan süsleme dikkat çeker.

31 Godden, 1977, 245, 399.

32 Gök, 2013, 79-86.

33 Amouric-Richez-Vallauri 1999, 179-180. *Bk.* Scottish Spongeware.

Balatlar Yapı Topluluğu kazılarında tespit edilen ithal seramikler içerisinde, **Fransız Sarreguemes** üretimi örnekler de vardır. Sarreguemes üretimi kapların özellikle çay fincanları ve kâselerden oluşan beyaz hamurlu ve şeffaf sırlı ilk grubunda, kalıplamayla meydana getirilmiş bitkisel bezemeli desenler yer alır. (Fot. 8) Diğer grupta ise fincan ya da kâselerin gövdelerinin üzerinde, ortada kalın, alt ve üst kısımda üçerli ince şeritlerden oluşan süslemenin tekrar edildiği görülmektedir. Ayrıca tam olarak ele geçen yayvan gövdeli bir tabakta, kırmızı ve yeşil renkli stilize çiçek ve yapraklardan oluşan ve bir çelenk gibi merkezi çevreleyen süsleme görülür. Bu örneklerin bir kısmının kaide altında **Sarreguemes** damgası yer alır.

Fransa'nın Almanya sınırına yakın bir kent olan Sarreguemes'te seramik üretimi 1778'lerde başlamış (Paul Utzchneider tarafından) ve uzun yıllar devam ettirilmiştir. Kent, 1870'den sonra Almanya'ya bağlanmış, yeni fabrikalar da, Fransa'da Digoïn (1876) ve Vitry-le François'de (1900) açılmıştır.³⁴ Krem renkli kahve kaplarında ve tabaklarda gördüğümüz üst kısmında taç bulunan ve *Opaque de Sarreguemes* yazılı damgalar genel olarak 19. yüzyıla aittir.³⁵

2017 yılında gerçekleştirilen kazılarda, yapı topluluğunun X no.'lu mekanında (b9-b8 açmalarında) bulunan, *Opaque de Sarreguemes* damgalı çukur tabağın iç yüzünde Osmanlıca olarak "*Buyurunuz efendim...*" iyi dilekleri yazar.³⁶ (Fot. 9) 19. yüzyılda Avrupa'da, Osmanlı piyasasına hitap eden seramikler üretilmiştir.³⁷ Bu tabak

Fot. 7: İngiltere'den ithal Scottish Spongware olarak adlandırılan ve Staffordshire üretimi olduğunu düşündüğümüz seramiklerden. (Kazı Arşivi)

Fot. 8: Sarreguemes üretimi kase. (Kazı Arşivi)

34 Rickard 2006, 154.

35 Rickard 2006, 155.

36 Prof. Dr. Gülgün Köroğlu, 2017 Kazı Raporu'ndan. Yazının bir bölümü eksik olduğu için tam olarak okunamamıştır.

37 Gök, 2017, 123.

da, Osmanlı beğenisine sunulan örneklerden olması açısından dikkate değerdir.

Balatlar Yapı Topluluğu kazı buluntuları içerisinde *Albisola* ve *Savona*'da üretilen *Taches Noires* (siyah lekeli) seramikler de bulunmaktadır. Sert ve kaliteli hamurlarıyla dikkat çeken bu gruba ait örneklerde, kırmızı hamur üzerine çoğunlukla siyah renkli ince şeritlerle bezeme yapılmıştır ve kahverengi sır kullanılmıştır. Yapılan bezemeden dolayı *siyah lekeli* olarak adlandırılan bu grupta düz örnekler de mevcuttur. Tabak, kâse, fincan vb. çeşitli dini ve günlük işlevlere sahip kapların yer aldığı bu gruptaki örnekler, 18. yüzyılın ikinci yarısında çok yoğun bir kullanım alanı bulur. (Fot. 10) H. Blake, 1798 yılında, 48 atölyenin 24 milyon kap ürettiğini belirtmektedir.³⁸ Çoğunlukla İtalya'da üretilen bu gruba ait örnekler birçok Avrupa ülkesinde de üretilmiştir. Balatlar Yapı Topluluğu'nda bulunan örneklerin üretim yerini tespit etmek bugünkü bilgiler ışığında mümkün görünmemektedir.

Tartışma

Arkeolojik veriler ışığında buluntuları tekrar gözden geçirdiğimizde; Balatlar Yapı Topluluğu kazılarında, İngiltere ve Fransa üretimi seramiklerin varlığı dikkat çekmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, özellikle 17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarında İngiliz, Fransız ve Hollandalıların etkili olmaya başladığını görüyoruz. Bu etkiler elbette hem siyasi hem de ticari faaliyetler olarak kendini göstermiştir. Bu ilişkilerin bir getirisi olan ithal malların varlığı da tarihsel verileri desteklemektedir. Balatlar Yapı Topluluğu kazılarında ortaya çıkarılan İngiliz ve Fransız seramikleri, özellikle

Fot. 9: Sarreguemines üretimi tabak. (Kazı Arşivi)

Fot. 10: Taches Noires (siyah lekeli) seramiklerden. (Kazı Arşivi)

38 Blake, 1981, 117-120.

geç dönem siyasi ve ticari ilişkiler açısından da dikkate değerdir. Ancak bizi düşündürten nokta, kazıda bulunan örnekler değil, bulunmayan ya da hiç kullanılmamış malzemedir. Şöyle ki; yukarıda kısaca da olsa değindiğimiz gibi, Ceneviz ve Venedik İtalyan kent devletlerinin Karadeniz kıyılarında etkin oldukları, koloniler kurdukları bilinmektedir. Ancak Balatlar Yapı Topluluğu kazıları buluntuları içerisinde İtalya üretimi, özellikle mayolika ve sgraffito örneklerine rastlamadık.

İtalyan seramiklerinin bulunmayışı elbette düşündürücüdür ve bizce tartışılması gereken bir konudur. Tarihsel veriler, arkeolojik buluntularla desteklendiğinde, şüpheye yer bırakmayacak bir doğruluğa imkân tanır. Balatlar kazısı ölçeğinde seramikleri incelediğimizde, ithal malzeme yoğunluktadır ancak bu ürünler yoğunluklu olarak İngiltere ve Fransa üretimleri ile sınırlıdır.

14. yüzyıldan itibaren Karadeniz ticaretinde etkin olduğu anlaşılan ve Sinop'ta koloni kurduğunu öğrendiğimiz İtalyan kent devletleriyle ilişkilendirebileceğimiz buluntular ise neredeyse yok gibidir.

Öncelikli olarak Balatlar Yapı Topluluğu'nun tarihsel sürecine tekrar bakmak gerekmektedir:

- *Geç Helenistik-Erken Roma Dönemi (MÖ 1. - MS 1. yy.)*
- *Roma İmparatorluk dönemi hamamı (MS 3 / 4. yy.)*
- *Geç Roma-Erken Bizans dönemi kilisesi (4. yy. sonu - 6. yy.)*
- *Erken Bizans dönemi seramik-cam atölyesi*
- *7. yy şapeli ve mezar odası (caldariumun güney haç kolu ve IVf no. 'lu mekan)*
- *13. yy. kilisesi ve mezarlığı (I-II no. 'lu mekan)*
- *Rum Ortodoks Manastır Kilisesi (I-II-III no. 'lu mekanlar) (14 - 20. yy. ilk çeyreği)*
- *Rum Ortodoks Mezarlığı (18 - 20. yy. ilk çeyreği)*

Prof. Dr. Gülgün Köroğlu'nun alan için tespit ettiği bu kronolojide yapı topluluğunun evreleri çok net bir şekilde belirlenmiştir. Özellikle 13. yüzyıldan itibaren Ceneviz ve Venedik İtalyan kent devletlerinin Karadeniz ticaretinde etkin olduğu düşünüldüğünde, hiç seramik malzemenin bulunmaması gerçekten şaşırtıcıdır. Aynı şekilde sikke buluntuları açısından da ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Alanda bulunan sikkeler Gergely Csiky tarafından değerlendirilmiştir.³⁹ Csiky, Helenistik (1 adet), Roma (16 adet), Bizans (4 adet), Türk-İslam (118 adet) ve Avrupa (7 adet) sikkelerini gruplandırmış ve ayrıntısıyla tanıtmış; Avrupa sikkeleri içerisinde Napoli ve Sicilya

39 Gergely Csiky tarafından değerlendirilen sikkeler, kazının 10. yılı kitabı kapsamında yayımlanacaktır. Bu çalışmadan yararlanabilmemi sağlayan kazı başkanı Prof. Dr. Gülgün Köroğlu'na çok teşekkür ederim.

Anjou Hanedanı'na ait II. Karlos de Anjou (1285-1309) gümüş dinarları tespit etmiştir. Ancak, bugüne kadar gerçekleştirilen kazılarda özellikle 14. yüzyıldan sonrasına ait sikke de bulunmamıştır.

Yapıların çok uzun yıllar kullanılmadığına ilişkin elde çok fazla veri de yoktur. Yalnızca Rum Ortodoks Manastır Kilisesi'nin güney kapısının üst kısmındaki bir yazıttan, kubbenin çökmesinden kaynaklı olarak, kilisenin tahrip olan resimlerinin 1640-1641 yılları arasında yenilediği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Kilisenin ne kadar süre yıkık vaziyette kaldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, yine arkeolojik verilere dönecek olursak, özellikle Osmanlı Dönemi seramikleri açısından da bir boşluk olduğu dikkat çeker. Çalışmalarımızda, özellikle 16. yüzyıl ila 17. yüzyılın ilk yarısına ilişkin Türk Dönemi seramiklerinin sağlıklı veri sunmadığı görülmektedir. Bu dönemde çok önemli bir üretim merkezi olan İznik'ten seramik çok azdır. İznik olduğunu düşündüğümüz örnekler de 17. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenmektedir. Bu da bize kilisenin tahrip olmasından dolayı, yüzyılı aşkın bir süre kullanılmadığını düşündürmektedir. Nitekim Gergely Csiky tarafından değerlendirilen sikkelere baktığımızda, Osmanlı Dönemi sikkelerinde de boşlukların olduğu dikkat çeker. En erken tarihli sikke Sultan II. Bayezid'a (1481-1512) aittir. Ardından Sultan I. Ahmed (1603-1617) Dönemi'ne kadar sikke buluntularında da kesinti yaşanmaktadır. 17. yüzyılın ilk yarısına ait yalnızca 4 adet sikke tespit edilmiştir. 1650'lerden sonra ise sikkelerin artarak devam ettiği görülür. Yapı topluluğunun onarım geçirdiğine ilişkin başka veri yoktur. Osmanlı Dönemi seramikleri ve sikkelerinin bir dönem için eksik olması yapının bir süre kullanılmadığına işaret edebilir ama bu yine de İtalyan seramiklerinin bulunmama nedenini açıklamaz. Çünkü 13. yüzyıldan itibaren Karadeniz'de etkin olan bu devletlerin seramik anlamında arkeolojik veri bırakmamaları tartışma konusudur.

Üstünde durulması gereken bir diğer konu da yapı topluluğunun 14. yüzyıldan itibaren bir Rum Ortodoks Manastır Kilisesi olarak kullanılmasıdır. Bilindiği gibi Ceneviz ve Venedikliler Katolik'tir. Bu bağlamda, Rum Ortodoks Kilisesi'nin, bu kent devletlerinin temsilcileriyle ilişki kurmamış olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Ancak araştırmalarımızı yalnızca Balatlar Yapı Topluluğu özelinde bırakmayarak, Sinop'taki diğer arkeolojik kazılar ile müzeyi de dahil ederek yaptık. Araştırmamızda maalesef kent dâhilinde yapılan arkeolojik kazılarda ve müzede, İtalya üretimi seramikle karşılaşmadık. Bu sonuç bizi daha fazla şaşırttı. Çünkü kentte, uzun yıllar ticareti elinde tutan İtalyanların seramiği ya da bildiğimiz başka bir ürünü -şu anki bilgilerimiz ışığında- bulunmamaktadır. İtalyan seramikleri yalnızca Balatlar Yapı Topluluğu içerisinde olmasaydı, yukarıda değindiğimiz gibi, Ortodoksların Katoliklerle ilişkileri açısından bir değerlendirme, daha tutarlı olacaktı. Ancak bütün kent bazında olmaması daha farklı açıklamalar gerektirmektedir. Özhan Öztürk'ün Karadeniz ticaretine ilişkin "*İtalyanlar kuzey Karadeniz kolonileri sayesinde Çin, Hindistan, İran ve Orta Asya ticaretini kontrol eden Moğolların Avrupa kıtası ile ticaret yapmalarına aracı olmuş, özellikle Hint baharatı,*

40 Köroğlu, 2012, 525-526.

köle, at ve kürk trafiğinden büyük paralar kazanmışlardır."⁴¹ ve Mikail Acıpınar'ın "... Bizans'ın son dönemlerinde rakibi Venedik'e üstünlük sağlayan Ceneviz ticari faaliyetlerini çeşitli kentlerde kurduğu koloniler üzerinden devam ettirmiştir. Bilhassa 1261 yılındaki antlaşmayla Mihail Paleologos'tan koparılan ayrıcalıklar sayesinde Karadeniz'de Amasra, Kefe, Suğdak, Samsun, Trabzon ve Azak ile Türk hâkimiyetine girişine kadar Sinop'ta önemli koloniler oluşturmuşlar, hatta bazı şehirleri tamamen kontrolleri altına almışlardır. Venedik ise ancak Trabzon ile Azak'ta etkili olabirmiştir. Söz konusu şehir ve limanlar doğu-batı, kuzey-güney eksenli ticaret ağının kesişme noktaları olup, birçok ticari emtianın yanı sıra özellikle Avrupa'nın başlıca ihtiyaç maddesi olan buğday, "hububat ambarı" olarak nitelendirilen Rusya'dan Kırım sahillerine geliyor, buradan İtalyan tüccarlar tarafından Avrupa ülkelerine ulaştırılıyordu."⁴² değerlendirmelerine de dayanarak, İtalyanların, ticaret yapan ülkeler arasında aracı olduklarını, bu yolla ticareti kontrol ettiklerini söylemek çok da hatalı olmayacaktır.

Sonuç

Sinop Balatlar Yapı topluluğu seramik buluntuları hamur, form ve desen özelliklerinin yanı sıra çeşitliliğiyle de dikkat çekicidir. Osmanlı Dönemi seramiklerinin yanı sıra Avrupa'dan ithal örneklerin de olduğu görülmektedir. Özellikle Smyrna (İzmir) Agora'sı buluntularıyla oldukça benzer seramik grupları ortaya çıkarılmıştır. İki önemli liman kentinde, aynı yüzyıllar içerisinde benzer seramiklerin olması elbette şaşırtıcı değildir.

İngiliz ve Fransız örneklerinin yoğunluğu dikkate değerdir. Tarihi bilgiler ve ticari faaliyetler, arkeolojik bulgularla örtüşmekte, Sinop tarihine önemli katkılar sunmaktadır. İngiliz ve Fransızların varlığı kendini seramikler açısından da belli etmektedir. (Fot. 11-12) Özellikle, oldukça güzel ve zarif olan *Sarreguemes* örnekleri, tam da Fransa'nın Sinop'ta konsolosluk açtığı yıllara denk gelmektedir. Konsolosluğun açılması ve ticari faaliyetlerin geliştirilmesi, Fransız seramiklerine olan ilgiyi arttırmış olabilir ya da bu örnekler Rum Ortodoks Manastır Kilisesi'ne armağan edilmiş olabilirler. Nitekim, 1802 yılında Sinop'a atanan Fransız Pascal Fourcade'nin eşi Rum asıllıdır. Belki de onun özel ilgisi ile kiliseye bu zarif ve güzel örnekler getirilmiştir.

Karadeniz'in yabancı tüccarlara kapatıldığı sürece (16.-17. yy.'lara) kadarki dönemde var olmasını beklediğimiz İtalyan seramikleri ise yoktur. Bu da, İtalyan kent devletlerinin Karadeniz'deki ticari faaliyetlerde, karşılıklı mal aracılığı yapan, devletler ve kentler arasında ulaşımı sağlayan bir konumda olduklarını düşündürmektedir. İtalyan seramiklerinin bu ticaret içerisinde yer almadığı ya da kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Sinop Balatlar Yapı Topluluğu kapsamında gerçekleştirilen kazılarla ortaya çıkarılan örnekler ise seramik sanatı açısından tamamlayıcı ve bilgilendirici örnekler sunmaktadır ve kazıların devamında çok daha zengin bir veri tabanı oluşturulacağı anlaşılmaktadır.

41 Öztürk, 2016, 82.

42 Acıpınar, 2015, 320.

Fot. 11:
Transfer (serigrafi) baskı
teknikli İngiltere üretimi
tabak. Eserin arka yüzünde
JC & Co markası vardır.
(S. Gök)

Fot. 12:
Fransa/Gien üretimi kase.
Eserin arka yüzünde
GIEN / GEFROY 1844
markası vardır.
(Kazı Arşivi)

KAYNAKÇA

- Acıpınar, M. (2014). Sultan I. Ahmed Döneminde Osmanlı-Venedik İlişkilerine Genel Bir Bakış. *CIÉPO 19; Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları I* (349-361). İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği.
- Acıpınar, M. (2015). Ahidnâmeler Çerçevesinde Karadeniz'de Ticaret ve Yabancı Tüccarların Durumu (XV - XVII. Yüzyıllar). *OÜSBAD (Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi)*, 5(12), 319-336.
- Amouric, H. & Richez, F., & Vallauri, L. (1999). *Le Commerce de la Céramique en Provence et Languedoc du Xe au XIXe Siècle, Vingt Mille Pots Sous Les Mers, Musée d'Istres 27 Mai-28 Novembre 1999*. Aix-en-Provence: Édusud.
- Birks, S. (tarih yok). Stoke-on-Trent; the North Staffordshire Potteries. *The Local History of Stoke-on-Trent, England*: <http://www.thepotteries.org/mark/j/index.html> (Erişim: 21.09.2018)
- Blake, H. (1981). Pottery Exported From Northwest Italy Between 1450 and 1830. Savona, Albisola, Genoa, Pisa and Montelupo, *Archaeology and Italian Society. Prehistoric, Roman and Medieval Studies Papers in Italian Archaeology II. BAR International Series*, 99-122.
- Godden, G. A. (1977). *Encyclopaedia of British Pottery and Porcelain Marks*, Barry&Jenkins, Oxford.
- Gök, S. (2013). Akdeniz Ticaretinin Önemli Belge Buluntuları: Seramikler. *Sanat Tarihi Dergisi*, XX(2), 61-100.
- Gök, S. (2017). Osmanlı ve Avrupa Seramikleri Üzerinden Bir Okuma: Smyrna (İzmir) Agorası'ndaki Osmanlı Yerleşiminden Mutfak Kapları ile Günlük Yaşam Objeleri. *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları II*, B. Yolaçan, G. Şakar, & A. Ersoy (Ed.), (117- 150). İstanbul: Ege Yayınları.
- Gümüşçü, O. ve Yiğit, İ. (2012). XIII-XVI. Yüzyıllarda Alanya-Sinop Bağlantı Yolu. *Alanya XII. Tarih ve Kültür Sempozyumu*. Faruk Nafiz Koçak (Ed.), 253-262.
- Henrywood, R. K. (2002). *Staffordshire Potters. 1781-1900. A Comprehensive List Assembled from all Known Contemporary Directories with Selected Marks*, England.
- İnalçık, H. (1979). The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans, *Symposium on the Black Sea, Birmingham, March 18-20, 1978, Archeion Pontou*: Vol 35/1979, 74-111.
- Köroğlu, G. (2011a). Sinop Balatlar Kilise Kazı Çalışmaları-2010. *Eski Çağ Bilimler Enstitüsü - Haberler*, (32) *TEBE'nin Kuruluşunun 20. Yıl Özel Sayısı*, 60-62.
- Köroğlu, G. (2011b). Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011 Yılı Kazı Çalışmaları. *Uluslararası Katımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (523-537). Eskişehir.
- Köroğlu, G. (2011c). Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011 Yılı Kazı Çalışmaları, *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi*, N. Türker - G. Köroğlu - Ö. Deniz (Ed.), 06-09 Ekim 2011, (397-415), Sinop.
- Köroğlu, G. (2012). 2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 3* (65-75), Ankara.

- Köroğlu, G. (2013). Sinop Balatlar Kilise 2011 Yılı Kazı Çalışmaları, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 3* (313-324), Ankara.
- Köroğlu, G. ve İnanan, F. (2018). Sinop Balatlar Kilise Kazılarında Ortaya Çıkarılan Seramikler. *XI. Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics, Proceedings, 19-24 October 2015, Antalya*, (Vol. 1: 319-327), Ankara.
- Köroğlu, G. ve İnanan, F. ve Güngör Alper, E. (2014). Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı 2012 ve 2013 Yılı Çalışmaları. 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı, (C.1: 511-534)*, Ankara.
- Köroğlu, G. ve İnanan, F. ve Güngör Alper, E. (2015), Sinop Balatlar Kazısı Işığında Sinop Tarihi, *Sinoplu Filozof Diogenes, Anadolu'da Felsefeye Yolculuk II*, Ed. H. Tepe - B. Çotuksöken, (29-47), Ankara, .
- Öz, M. (2009). Sinop. Karadeniz Bölgesinde Şehir ve Bu Şehrin Merkezi Olduğu İl, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.37, 252-256*.
- Özel, M. (2017). *Smyrna (İzmir) Agorası Kazısı'nda Bulunan İngiliz Serigrafi Baskı Teknikli (19. Yüzyıl) Seramiklerdeki Sahneler*. (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ege Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.
- Öztürk, Ö. (2016). *Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi* (Genişletilmiş 3. Baskı), Ankara: Nika Yayınları.
- Öztürk, Y. (1995). XIII. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti. *Türk Dünyası Araştırmaları, (97) Ağustos*, 113-136.
- Rickard, J. (2006). *Mocha and Related Dipped Wares, 1770-1939*, New England.
- Safran, M. (1988). XIII. ve XIV. yy'da Karadeniz Limanlarının Ticari ve Tarihi Önemi. *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, Yay. Haz.: Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman, Ahmet Nişancı, Celal Tarakcı, (459-462), Samsun.
- Scottish Spongeware*. (tarih yok). Saint Mary's University | Department of Anthropology: <http://www.smu.ca/academics/departments/anthropology-scottish-spongeware.html> (Erişim: 24.07.2016)
- Texier, C. [2002]. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (3 Cilt)*. (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Turan, Ş. (1988). Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri. *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, Yay. Haz.: Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman, Ahmet Nişancı, Celal Tarakcı, (147-158), Samsun.
- Turan, Ş. (1990). *Türkiye İtalya İlişkileri*, İstanbul.
- Ünal, M. A. (1988). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz-Basra Körfezi Ticareti. *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986. (471-475)*, Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman, Ahmet Nişancı, Celal Tarakcı (Ed.), Samsun.
- Ünal, M. A. (2002). XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi. *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, II. Kısım*, (911-958), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2014). Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809). *Cahiers Balkaniques [En ligne]*, 42/2014, mis en ligne le 06 juin 2014, consulté le 19 juin 2014. URL: <http://ceb.revues.org/5329>, DOI: 10.4000/ceb.5329.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXVII, Sayı: 2 Ekim 2018

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXVII, Issue: 2 October 2018

Yayın Tarihi | Date of Publication

31.10.2018

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<http://dergipark.gov.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.